

Tudósok a megismerés színterein

A romantikus tudományok
és a 18–19. századi
tudós-sztereotípiák

Szerkesztette
GURKA DEZSŐ

Gondolat Kiadó
Budapest, 2012

A kötet megjelenését a Szent István Egyetem
Alkalmazott Bölcsészeti és Pedagógiai Karának szarvasi
Pedagógiai Intézete támogatta.

A borítón Friedrich Georg Weitsch *Alexander von Humboldt
és Aime Bonpland a Tapia völgyében, a Chimborazo vulkán lábánál* (1810)
című festménye látható.

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás
a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulásához van kötve.

www.gondolatkialdo.hu
gondolatkialdo.blog.hu
facebook.com/gondolatkialdo
twitter.com/gondolatkialdo

A kiadásért felel Bácskai István
Szöveggondozó
Műszaki szerkesztő Pintér László
Tördelő Lipót Éva
Nyomta és kötötte

ISBN 978 963 693

Tartalom

Előszó	9
GURKA DEZSŐ: A pozitivista tudományfelfogástól a megismerés színtereinek terminusáig. A romantikus tudományok fogalmáról	11
A TUDOMÁNYRÓL ÉS A TUDÓSOKRÓL ALKOTOTT KÉP A ROMANTIKA KORÁBAN	
FEHÉR MÁRTA: A ráció világossága és a tudomány sötét oldala (Mary Godwin Shelley dr. Frankensteinje)	31
BÉKÉS VERA: „Minden tudomány a közvetlen tudás hiányából sarjadt.” A romantika tudáselméletéről	39
TÓTH TAMÁS: Tudomány, egyetem és kommunikáció a Humboldt-fivérek munkásságában	50
MESTER BÉLA: A tudós mint társadalmi szerep a 19. század magyarországi vitáiban	65

A ROMANTIKUS TUDOMÁNYOK FILOZÓFIAI HÁTTERE

WEISS JÁNOS: Novalis matematikai filozófiája (Kísérlet egy program körvonalainak felvázolására)	77
GYENGE ZOLTÁN: Lélektudomány – a <i>Stuttgarti magánelőadások</i> ban	93
GURKA DEZSŐ: Ørsted munkásságának természetfilozófiai aspektusai	104
FERENCZ SÁNDOR: Hőskötemény menetindulóban (Hegel és filozófiatörténeti forrásai)	125
MÉSZÁROS ANDRÁS: Ki lehetett magyar filozófus az 1830-as években? (Esettanulmány)	139

A ROMANTIKA KORÁNAK TUDÓSAI

BOTH MÁRIA: Felvilágosult világjárókA 18. századi földrajzi felfedezések gondolati előzményei	155
SZ. KRISTÓF ILDIKÓ: „Szep, majom, fekete ember, matska kepeket mutat neki”: a természethistória színtereinek textuális és figurális konstrukciója G. C. Raff tankönyvében, 1778/1799–1846	167
CSORBA F. LÁSZLÓ: Korai evolucionizmus	181
KRÁSZ LILLA: Orvosi tudás és hatalom A hivatalnok-orvos társadalmi képlete Magyarországon, 1750–1848	194
MARTINÁS KATALIN: Adam Müller, a romantikus gazdasági iskola kiemelkedő alakja	207
KURUCZ GYÖRGY: Göttingen és a magyarországi agrárszakoktatás: Asbóth János és Romy Károly György keszthelyi tanári tevékenysége	220

A ROMANTIKUS TUDÓS ALAKJA AZ IRODALOMBAN ÉS A MŰVÉSZETEKBEN

ZEMPLÉN GÁBOR: Goethe morfológiájának strukturális jellemzői	237
VALASTYÁN TAMÁS: Fémfák és kristályfüvek Kriszis, episztémé és poézis Novalis nyelvezetében	245
BARTHA JUDIT: Magnetikus körök: tudósok, mágusok, kuruzslók E. T. A. Hoffmann elbeszéléseiben	254
BALOGH PIROSKA: A barokk jezsuita műveltségtől a preromantikus esztétika polifóniájáig Szerdahely György Alajos, az első magyar esztétikaprofesszor tudományszemléletének sajátosságai	266
SIPOS LÁSZLÓNÉ: A tudós ábrázolása Vörösmarty költeményeiben: színterek és sztereotípiák	276
SOMHEGYI ZOLTÁN: Carl Gustav Carus – művészet és tudomány között	291

Resümeees/Summaries

A kötet szerzői

Előszó

A Tudósok a megismerés színterein című kötettel – *A romantika terei*, *a Göttingen dimenziói* és *A középkor vetületei* című tanulmánygyűjtemények sorát lezárva – befejező részéhez érkezett a Gondolat Kiadónál megjelent sorozatunk.

A Szent István Egyetem szarvasi Pedagógiai Karán 2008-tól évenként megrendezett konferenciák, s az ott elhangzott előadások nyomán írott tanulmányokat tartalmazó kötetek a 18–19. század eszmetörténetének vizsgálatát, mindenekelőtt a korabeli tudományos, filozófiai és művészeti vonatkozások kölcsönösségeinek feltérképezését tűzték ki célul, s az érintett tudományterületek legismertebb hazai kutatóinak jelentett rendszeres tudományos fórumot. A négy konferencián összesen ötvennégy előadás hangzott el, s az ott zajló viták és eszmecserek tapasztalait is felhasználva ugyanannyi tanulmány íródott, majd látott napvilágot.

A többéves romantika-munkaprogram megvalósítását lehetővé tevő támogatásért szeretnénk köszönetet mondani dr. Lipcsei Imre dékán úrnak, a Nevelés- és Társadalomtudományi Intézet vezetőjének, s mindazoknak, akik mellálltak kezdeményezésünknek, amely a megjelent köteteken túl számos, a konferenciák nyomán kialakult, de azokon túlmutató szakmai együttműködést is eredményezett.

Szarvas, 2011. október 29.

Sári László CSc
főiskolai tanár

továbbá az újabb filozófiatörténeti kutatások, különösen a konstellációkutatás eredményeinek felhasználása alighanem számos lehetőséget tartogat még az Ørsted-életmű problémáinak tisztázásában. A romantikus tudományok fogalmával való számvetés a hazai tudománytörténet-írás számára is megkerülhetetlen feladat, már csak az Ørstedre, Ritterre és Schellingre egyaránt jelentős befolyást gyakorló Winterl magyarországi tudományos kapcsolatrendszerének feltáratlansága okán is.

FERENCZ SÁNDOR
Hősköltemény menetindulóban
 (Hegel és filozófiatörténeti forrásai)

A cím előtagja poézis. *Génius, organikus fejlődés és örökké tevékeny természet* romantikus eszméit idézi. A menetinduló az ellenkezője: a „hétmérföldes csizmát” öltő hegeli világszellem *Marschliedje*.¹

Hegel filozófiatörténet-felfogására, nem filozófiatörténetének² tartalmaira reflektálok. Historiográfiai megjegyzéseket fűzők általa használt és minősített filozófiatörténetekhez.³

¹ *Siebenmeilenstiefel*-t a középkor kapcsán említ a harmadik kötetben „Hogy túljussunk rajta, hétmérföldes csizmát fogunk felvenni.” Lásd Georg Wilhelm Friedrich Hegel: *Előadások a filozófia történetéről*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977, 77. o.

² Filozófiatörténeti előadásait halála (1831. november 14.) után egyik tanítványa, Carl Ludwig Michelet adta ki, s „a megboldogult barátainak egy csoportja” tette közzé a nevezetes kiadásban. Lásd *Georg Wilhelm Friedrich Hegel's Werke*. Vollständige Ausgabe durch einen Verein von Freunden des Verewigten. Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie (hg. v. Karl Ludwig Michelet), Duncker und Humblot, Berlin, 1833–1836.

³ Alapvetően Lucien Braun *Histoire de l'histoire de la philosophie* című munkájára (Ophrys, Association des publications près les universités de Strasbourg, Paris, 1973.), valamint német fordítója, Franz Martin Wimmer 1994-es bécsi előadásaira támaszkodom. (<http://homepage.univie.ac.at/franz.martin.wimmer/skriptphh1.html>).

Felhasználom még William Henry Walsh: Hegel on the History of Philosophy, *History and Theory*, Vol. 5, Beiheft 5: The Historiography of the History

A hegeli filozófiatörténet lényege egyetlen szó: *fejlődés*. Ha ezt belátjuk, mondja, akkor minden magától adódik és következik. *A filozófia történetének tettei nem kalandok*, miként a világtörténelem sem romantikus véletlenek gyűjteménye. Nem „bolyongó lovagok utazásai, akik magukban verekszenek, szándéktalanul fáradoznak, s akiknek működése nyomtalanul eltűnt. Éppúgy nem agyalt ki magának önkényesen valamit egyik itt, egy másik ott, hanem a gondolkodó szellem mozgásában lényegileg összefüggés van. *Minden ésszerűen történik*. Ezzel a világszellembe vetett hittel kell közelednünk a történelemhez, s különösen a filozófia történetéhez.”⁴

A felosztás is szükségszerű, állítja. Két korszak van: *görög és germán*, miként a művészetben *antik és modern*. A kereszténységben a *germán filozófia* a filozófia. A keresztény-európai népek is germán műveltségűek, mivel germán nemzetek által kaptak új alakot. Bár a görögség a római világba nyúlik, a rómaiaknak nincs sajátos filozófiájuk, miként sajátos költőik sincsenek. Gyakran szellemes formában, de csak befogadók, utánzóok. Vallásuk is a görögből származik, kevésbé filozófiai, kevésbé művészi.

A filozófia történetének hegeli kiindulópontja *isten, a még ki nem fejtett általánosság* (pl. Thalész abszolútuma). Végző célja, amit fel kell ismernünk korunk tudományának céljaként is, hogy *az abszolútumot szellemnek fogjuk fel*. Két és fél ezredév munkája, hogy egyik kategóriától a másikhoz haladva önmagának tudatára jutott a világszellem, mondja. Most azonban már könnyű az egyik meghatározástól (hiányának felmutatása által) a másikhoz haladni. Röviden: a görög világ a gondolatot az esz-

of Philosophy, 1965, 67–82. o. és Joël Biard tanulmányait (The Middle Ages in Hegel's History of Philosophy, *The Philosophical Forum* (31), 200/3–4, 248–260. o.) valamint Rüdiger Safranski (*Romantik. Eine deutsche Affäre*. Hanser, München, 2007.) és Maarten Doorman (*A romantikus rend*. Typotex, Budapest, 2008.) monográfiáit.

⁴ Hegel: *Előadások a filozófia történetéről*, 34–35. o.

még fejlesztette, a keresztény-germán világ pedig a gondolatot mint szellemet fogta fel; *eszme és szellem* a különbségek. A hegeli séma végén – *ceterum censeo* – két filozófiánk marad: *görög és germán*, három korszakban.⁵

A filozófia történetének forrásai Hegel szerint más jellegűek, mint a politikai történelemben, ahol történetírók a források, akiknek egyének tettei és beszédei a forrásaik. A történetírók tetteket alakítanak történelemmé, azaz képzet formájába hozzák. A filozófia történetének nem történetírók, hanem *maguk a tettek, a filozófiai művek* a forrásai. A művek néha terjedelmesek (skolasztikusok), nem maradtak fenn (régii görögök), vagy ritkák, nem elérhetőek. Ilyenkor más szerzőkre kell támaszkodni. Csak történeti és irodalmi szempontból fontosak esetén elegendők a *kivonatok és gyűjtemények*.

Hegel csekély elismeréssel említi őt filozófiatörténet-író, akikre láthatólag támaszkodott. Stanley *The History of Philosophy* c. művét⁶ tartja az első, csak kísérletként figyelemre méltó filozófiatörténetnek, amely csak régi filozófiákat tartalmaz. Utóbbi a kor elterjedt fölfogása: a filozófia ideje a kereszténységgel elmúlt. Megkülönböztetve ugyanis természetes *észből merített igazságot* (régii filozófiák) és (a keresztény vallásban) *kinyilatkoztatott igazságot*, a filozófia pogány ügy. Stanley korában, a tudományok éledése idején nem is voltak még sajátos filozófiák, mondja Hegel.⁷

⁵ *Első ezredév: antik filozófia* Thalésztól az újplatonikusokig, kb. Kr. e. 600-tól az ötödik századi Prókloszig. Hegel szerint ekkor meg is szűnik a filozófia, a kereszténységben az újplatonikus filozófia a filozófia. *Második bő ezredév: a középkor filozófiája*, a skolasztikusok. Említ arabokat és zsidókat is, de a filozófiát döntően keresztény egyházi körbe utalja. *Harmadik szakasz: az újkor filozófiája*, a harmincéves háború korától, Bacon, Jacob Böhme, Descartes óta. (uo. 99. o.)

⁶ Lásd Thomas Stanley: *The History of Philosophy*. London, 1655, 1687 és 1701.

⁷ Hegel: *Előadások a filozófia történetéről*, 100. o.

Sir Thomas Stanley (1625–1678) egy neves kronológus, régiségbúvár és -gyűjtő, Sir John Marsham unokaöccse. Hozzá hasonlóan behatóan tanulmányozott ókori szerzőket, filozófiatörténetét is neki ajánlotta. Sokat utazott, komoly anyagot gyűjtött. Munkáját, Diogenész Laertioszhoz hasonlóan, *a gyűjtő* munkájának tekintette. Brucker, akiről szintén szó lesz, azt írta róla később, hogy mindenekfelett gondossága dicséretes („et laudanda omnino est eius diligentia”). Az említett művet Olearius⁸ fordította latinra *Historia Philosophiae* címmel. Ezt adták ki 1733-ban Velencében is, holland fordítása 1702-ben, francia kivonata pedig 1660-ban jelent meg. Nyolcvan esztendő alatt hatszor nyomtatták ki. Überweg (máig bővülő) műve előtt egyetlen nagy filozófiatörténetnek sem volt ekkora sikere.

Brucker *Historia critica philosophiae*-ja Hegel szerint „átfogó kompiláció, amely nem tisztán a forrásokból merített, hanem az akkori divat szerint reflexiókkal vegyül. Az előadás a legnagyobb mértékben tisztátalan [*unrein*]. Ez az eljárás mód mindenképp történelmietlen; pedig sehol sem kell inkább történelmi szellemben eljárni, mint a filozófia történetében. E mű így nagy ballaszt. Kivonat belőle: J. J. Brucker: *Institutiones historiae philosophicae, usi academicae juventutis adornatae*. (Lipcsében 1747, 1756 és 1790-ben.)”⁹

Johann Jakob Brucker (1696–1770) augsburgi evangélikus teológus az egyik (a hallei mellett) legelismertebb német oktatási intézménybe, a jénai filozófiai és teológiai karra járt. Mérsékelt,

⁸A fordító is jeles tudós. Olearius (Adam Ölschläger/Oehlschlaeger, 1672–1715) a történelem iránt is érdeklődő német matematikus, geográfus és könyvtáros. A híres Bodleianus könyvtárat is látogatta. A holsteini herceg követségi titkáráként sokat utazott, megfigyeléseiről könyveket jelentetett meg (oroszországi és perzsiai utazások).

⁹uo. 100–101. o.

eklektikusnak mondható filozófiai légkörben tanult.¹⁰ Modern és ókori filozófusok oktatása jól megfér egymással, az értekezések nyelve pedig ismét a latin. Itt jelent meg disszertációja *Tentamen introductionis in historiam doctrinae de ideis* címen. Augsburgba visszatérve egyiptomi bölcséletet, sztoikus filozófiát, Diogenész Laertioszt és Stanley könyvének 1711-es latin fordítását tanulmányozta. Végül egész életét a filozófia történetének szentelte. Ebben az értelemben ő az *első filozófiatörténész*, az első tudós, aki teljességgel diszciplínája szolgálatába szegődik, mely épp akkoriban kezd meghatározni önmagát.

Brucker életműve bő 20 000 oldal. Miután bővíti egykori disszertációját, sajátos műfajjal jelentkezik. A *Kurze Fragen aus der philosophischen Historie vom Anfang bis auf die Geburt Christi*¹¹ címűt követi egy *Neue Zusätze, verschiedene Vermehrungen, Erläuterungen und Verbesserungen der Kurzen Fragen*.¹² A *Kurze Fragen (Rövid kérdések)* kérdés-felelet szerkezetű. Például: Ki Theophrasztosz utóda a peripatetikus iskola élén? Vagy: Melyek Anaximandrosz lényeges állításai? Mi az egyiptomiak tanítása az emberi lélekről? A kérdést válasz követi. Az oktatás így „filozófiai morzsákra” bomlik, a mű pedig filozófiatörténeti „katekizmus” lesz. Brucker ideálja a praktikus, kezelhető, hasznos filozófiatörténet.

Fő műve a Hegel által említett *Historia Critica philosophiae a mundi incunabilis ad nostram usque aetatem deducta*.¹³ Brucker a filozófiatörténet első fénykora. Egy és ugyanazon ész termékeként újragondolva újratárgyal mindent, ami tudható a filozófia

¹⁰Teológiát a mesterének tekintett Johann Franz Budde-től (1705–1729), logikát és metafizikát az evangélikus teológus-filozófus J. Johann Kakob Syrbiustól (1674–1738) tanult. Mindketten érdeklődtek a filozófia története iránt.

¹¹7 kötet, Ulm, 1731–1736.

¹²Augsburg, 1737.

¹³5 kötet, Leipzig, 1742–1744. Második kiadása 1766/7-ben hat kötetre bővült.

múltjáról. Filozófiai történelmet formál. Később majd' mindenki, Tiedemann, Tennemann, Ast és Hegel is állandóan őt olvasa újra. Szinte az egész 18. század az ő művéből tanul filozófiatörténetet. Diderot őt utánozza, Tiedemann pedig 1797-ben is azt veti kortársai szemére, hogy elfogultak, mert szerintük Brucker óta a filozófiatörténetben nem történt semmi. Buhle szerint is Brucker a filozófiatörténet valódi megteremtője, s ő rajzol elsőként megfelelő képet a középkorról. Közismert, hogy Goethe is Brucker művéből tanult filozófiatörténetet. Kant hivatkozik rá, Hegel használja és idézi Schopenhauer.

Filozófiatörténete kritikai és pragmatikus, oksági összefüggésekre és analízisre épül. Utóbbival talán először jut arra a filozófiatörténeti szemléletre, hogy filozófiai rendszereket tézisek együttesének tekintsen, melyeket az is egybekapcsol, hogy ugyanaz a filozófus mondta őket. Egy-egy filozófia számozott tételek sorozata lesz. Például Arisztotelész logikája 53, természetfilozófiája 57, metafizikája 32, etikája 41, lélektana pedig 28 tétel. Így áll elő Arisztotelész, 211 tételre szétszerelve.

Az számít, ami ki van mondva, azaz a *szöveg*. Ez alapján kell, egzaktságra és teljességre törekedve, másra vissza nem vezethető alapállításokat feltárni. A teljesség persze teljesíthetetlen. A szöveg lehetséges különböző síkjainak sincs esélyük, hisz nála a filozófiai múlt egységének alapja a *filozófia egyetlen természetes rendszere*. A jó felvilágosult ezt teszi láthatóvá. Nem a fejlődés, nem is gondolkodási tartalom vagy tudomány egységét, hanem magának a rendszernek az egységét. Az igazság természetes, a valóságban van, nem pedig egy fejlődés végpontján. Igazság, ami a „tévelygésből” ésszel kilábalva előtűnik. A múlt maga ez a tévelygés. Brucker a humanista erudícióval állítja szembe pragmatikus törekvését. Olyan értékekre alapoz, mint ítélőképesség, képzettség, türelem és hasonlók. Az objektivitás azonban egyszer szó szerinti pontosság, máskor meg tartalmi hűség. Feszültség van „*historia doctrinarum*” és „*historia personarum*”

között is. Néha a tanítások kárára életrajzként épületes történeteket beszél el. Például Descartes élete hatvan, tanítása csak ötven oldal. Feszültség van abban is, hogy egy-egy tanítást elemi tételekre bont, ám felkutatja specifikumait. Rendre azonban az analízis kerekedik fölé a princípiumokra épülő bemutatásnak. Pragmatikus, racionalista és analitikus gondolkodásmódot követ olyan korban, melyben a mindent átfogó tudás képe már szét-törtött, a polihisztória kora végérvényesen letűnt. Résztudományokat művelnek, a német szellemi légkör pedig kedvez a filozófiai spekulációnak. Olyan előszeretettel művelik, mint a 19. században a pozitív tudományokat. A filozófiatörténet hasznát húz a korszellemből; sokezer oldalas művek találnak kiadókra és olvasókra.

Tiedemann *Geist der spekulativen Philosophie*-jét¹⁴ Hegel úgy értékeli, hogy „a politikai történelmet hosszadalmasan, de szellemtelenül [*geistlos*] tárgyalta; nyelve merev és keresett” (*steif und geziert*, tehát mesterkéltn). Hegel szerint „szomorú példája annak, hogy egy tudós professzor egész életén át a spekulatív filozófiát tanulmányozza, még sincs sejtelve a spekulációról”. A zweibrückeni Platónhoz írt *Argumenta* – folytatja – ugyanilyen tárgyalásmódot mutat.¹⁵ „Kivonatolja a filozófusokat, ameddig okoskodók; ha azonban a spekulatív részhez ér, rendszerint megharagszik, abbahagyja, s mindent üres szubtilitásnak nyilvánít: ‘mi jobban tudnók’. Érdeme az, hogy a középkor ritka könyveiből, a középkor kabbalista és misztikus műveiből becses kivonatokat közölt.”¹⁶

Dietrich Tiedemann (1748–1803) fejlődésnek tekinti a filozófia történetét. Hivatástudata göttingeni eredetű, ahol Meiners

¹⁴ 7 kötet, Marburg, 1791–1797.

¹⁵ A Tiedemann által gondozott 1786-os *Dialogorum Platonis argumenta exposita et illustrata a Diet. Tiedemann* -ra kell gondolnunk.

¹⁶ Hegel: *Előadások a filozófia történetéről*, 101. o.

hatására a teológiától az új történeti kutatások felé fordult. Tíz esztendeig a kasseli Carolinumban, majd haláláig Marburgban tanított. Göttingeni éveiben Locke filozófiája hat rá. A tapasztalást téve az ismeret eredetévé szembe kerül a kritikai filozófia híveivel, és polemikus értekezéseket ír. Kantot dogmatikusnak látja, bizalmatlan minden „rendszerrel”, és nem hiszi, hogy lehet végérvényes filozófia. Tiedemann mindig komoly tudásra alapozta mondandóját. Antik szövegismerete felülmúlta Bruckerét. Nem csak klasszikusokat, egyházatyákat és skolasztikusokat is olvasott. 1776-ban a sztoikusokról, 1780-ban Görögország első filozófusairól, majd 1781-ben Empedoklészről jelent meg munkája. Lefordította és kommentálta Hermész Triszmegisztoz egyik művét. Vizsgálódásainak csúcspontja a közel 4000 oldalas, 1791–97 között hat kötetben megjelent *Geist der spekulativen Philosophie*. Brucker *Historiája* óta ez a legfontosabb filozófiatörténeti munka.

Egy tökéletesen igaz filozófiai rendszer lehetőségéről azt írja, „talán lehet a birtokunkban, ám olyan semmiképp, amelyről el is ismerik ezt; tehát tanok és rendszerek megítélésében nem merülhet föl, melyik közelítette meg inkább, esetleg érte is el az igazságot. A filozófusok teljesítménye sem becsülhető föl ugyanezen mérce szerint.”¹⁷ Ugyanitt a történetírói feladatról: „[...] az újfajta praxis a múlt új alakjának megszületését segíti. Nem a most végre győzedelmes ész bamba és sokalakú arca, amit a történész szem előtt kell tartson, hanem egy harcoló ész haladása, amelynek szempontjából minden állomás hasznos: nincs haszontalan korszak, nincs abszolút végpont. Ez az újfajta történetírás türelmes analízissel és következtetésekkel maga fedezi föl csomópontjait.”¹⁸

¹⁷ *Geist der spekulativen Philosophie*. In der Neuen Akademischer Buchhandlung, Marburg, 1793. III. kötet, VI. o.

¹⁸ uo. VIII. o.

A történetírónak a jelenségeket úgy kell leírnia, ahogy vannak, nem aszerint ítélnie, amilyeneknek lenniük kellene. Paszszív és absztrakt *időrend* helyett a *valódi rend* kibogozása a cél. A kétféle rend kölcsönössége Tiedemann fontos fölfedezése. Korszakolásában a *kronológia* egy lényegi történet eszköze.¹⁹ Nem csak az elv új, hogy magából a diszciplínából kiindulva alapít meg ritmust, hanem ennek következménye: egy önmagát a többi diszciplínától megkülönböztető filozófiatörténet lehetőség. Meinerstől átveszi a forráskritika eszméjét. A szövegek kritikai megítélése integráns része minden kutatásnak, tehát a történetírónak is meg kell adnia forrásait, ítéleteinek és válogatásának elveit.

Buhle *Lehrbuch der Geschichte der Philosophie, und einer kritischen Literatur derselben*²⁰ című művéről Hegel sommásan mondja, hogy a régi filozófiát aránytalanul rövidre fogja, de amint halad előre, egyre részletezőbb.²¹ Buhle kap némi jó szót is, nevezetesen, hogy használható kivonatot készített a göttingeni könyvtár ritkaságaiból, pl. Giordano Bruno műveiből.

Johann Gottlieb Buhle (1763–1821) kantianus és humanista filozófiát oktatott Göttingenben, 1804-től 1814-ig Moszkvában. A Göttingeni Akadémia az emberi tudás enciklopédikus történetének összeállításakor Buhlet bízta meg a filozófiatörténeti

¹⁹ A filozófia *Thalészstől Szókratészig* elementáris panteizmus és materializmus, még nem tudományos forma. A *római császárkorig* konkurens iskolákban gyarapszik, definíciók, princípiumok és egyetemes fogalmak teszik szigorúbbá, megteremti az ontológiát és a deizmust. A *római birodalomtól a középkorig* a reflexió és az emanáció fogalmi fejlődnek, az újplatonizmus túlkapásait a gondolkodás egyetemessége enyhíti. A *középkorból a reneszánszba* haladva az arabok (egzaktság, metafizikai princípiumok, legfelső fogalmak vizsgálata) lendítik fel a filozófiát. A skolasztikusok ezt folytatják. Végül a *reneszánszba* az újkorba a tapasztalat és megfigyelés térnyerése, új rendszerek kimunkálása jellemző.

²⁰ 8 kötet, Göttingen, 1796–1804.

²¹ Hegel: *Előadások a filozófia történetéről*, 101. o.

rész megszerkesztésével.²² Buhle lefordította Sextus Empiricus műveit, kiadta Arisztotelész munkáit 5 kötetben, valamint a Hegel által említett nyolckötetes tankönyvet.

Buhle alaposan feldolgozta a göttingeni filozófiatörténeti anyagot, rengeteget idéz és hivatkozik. Különösen a középkort dokumentálja elődeinél részletesebben. Ilyen kimerítő, pontos hivatkozásokkal korábban senki sem dolgozott. Monográfiák és tanulmányok mellett disszertációkat, újságcikkeket és tudományos folyóiratok vitáit is idézi. Bibliográfiája, név- és tárgymutatója hamar tette nélkülözhetetlenné a filozófiatörténet iránt érdeklődők körében. Száraz, szűkszavú stílusa mellett (a szerző teljesen eltűnik a szöveg mögött) a sikert fokozta, hogy 1800 körül ez az egyetlen mű követi a filozófiát a 18. század végéig. Tiedemann Berkeley és Wolff ismertetésével zárja művét, Tennemann utolsó kötetei pedig még nem jelentek meg. Buhle hatása túlterjedt németföldön. Műveit olvasták, fordították, ő maga Moszkvában is tanított. Míg Tiedemann és Tennemann Görögországból eredeztetik a filozófiát, Buhle ebben nem foglal állást. Szerinte a filozófia az ész működésével kezdődik, tehát az első népek vallása is tartalmaz filozófiát, hisz megjelenik bennük ember és Isten viszonya és a dolgok Isten általi teremtése. Ír perzsákról, kínaiakról, keltákról és skandinávokról is, ez azonban mellékszál. A görög filozófia bemutatásából valóban hiányzik a komolyabb rendszerezés. Nem követi Tiedemann és Meiners kronologikus módszerét, a filozófia fejlődése sem érdekl. Bruckerhez csatlakozva a sztoikusokat és az epikureusokat Platon és Arisztotelész előtt tárgyalja.

²² Hat kötetben: *Geschichte der neuern Philosophie seit der Epoche der Wiederherstellung der Wissenschaften*, Göttingen 1800–1805. Franciára A. J. Jourdan fordította (1816), olaszra L. Lanzetti (1821–1825).

A kantianus Wilhelm Gottlieb Tennemann (1761–1819) nem sok jót kap.²³ A *Geschichte der Philosophie*²⁴ Hegel szerint, bár részletekbe menő, az újabb kor filozófiáit dolgozza fel jobban, mivel könnyebb kifejtteni, mint a régieket. Csak kivonatolni, épp csak lefordítani kell; gondolataik közelebb esnek hozzánk. A régiekkel másképp van a dolog, mondja, hiszen a fogalom más álláspontján állnak; ezért nehezebb őket felfogni. Könnyen változtatjuk azonban a régít olyasmire, amit jobban ismertünk; ez történt Tennemann-nal. Arisztotelészt például annyira félreértette, állítja Hegel, hogy ha az ellenkezőjét vesszük annak, amit mond, helyesebb képet kapunk az arisztotelészi filozófiáról. Tennemann annyira őszinte, jegyzi meg, hogy a szöveg alatt idézi is az arisztotelészi helyet, úgyhogy eredeti és fordítás gyakran ellentmondanak. Tennemann szerint lényeges, emeli ki Hegel a számára „vörös posztó” álláspontot, hogy *a történetírónak ne legyen filozófiája*. Azzal kérkedik, hogy nincs rendszere; alapjában véve azonban mégis van: Tennemann kritikai filozófus. Dicséri a filozófusokat, tanulmányukat, zsenijüket; a nóta vége azonban az, hogy megrója valamennyiüket: egy hibájuk volt, még nem voltak kanti filozófusok, még nem vizsgálták a megismerés forrását, aminek az lett volna az eredménye, hogy az igazság megismerhetetlen.

A kompendiumok közül hármát említ. Ast mellett Wendt Tennemann kivonatát, valamint Rixner *Handbuch der Geschichte der Philosophie*-jét (1822–1823).²⁵ Utóbbi tőle szokatlan módon még ajánlja is, mondván: célszerűek a kötetek függelékei, amelyek a legfontosabb eredeti helyeket adják.

²³ Hegel: *Előadások a filozófia történetéről*, 101. o.

²⁴ 12 kötet, Leipzig, 1798–1819.

²⁵ Hegel: *Előadások a filozófia történetéről*, 102. o.

Ast *Grundriss einer Geschichte der Philosophie*-járól²⁶ annyit mond, hogy „jobb szellemben van írva” (a kantianus Tennemannénál), és hogy „többnyire schellingi filozófia, csak kissé zavaros”, meg hogy „némileg formális módon ideális és reális filozófiát különböztet meg”.²⁷

Friedrich Ast (1778–1841) Jénában, Landshutban és Münchenben tanított esztétikát, történelmet és antik irodalmat. Ókori ismereteit egy híres Platón-kiadás²⁸ és egy Platón-monográfia²⁹ jelzi. Két filozófiatörténete is van, a *Grundriss der Geschichte der Philosophie*³⁰ és a *Hauptmomente der Geschichte der Philosophie*³¹. Utóbbi Ast rendszerének vázlatja. 1808 és 1810 között Landshutban adta ki a *Zeitschrift für Wissenschaft und Kunst*ot, amely romantikus gondolkodók, pl. Oken, Rixner, Schubert, Schlegel írásait közölte. Ennek nyitó tanulmányában (*Über das Wesen der Philosophie*) kimondja, hogy a történelem autark, önmagában hordja célját és értelmét. A történetírás nem rendelhető alá semmiféle külsődleges célnak, nincs szüksége igazolásra, nem tekinthető ősök sikereiről és kudarcairól szóló leckék kimeríthetetlen tárházának. A felvilágosodás filozófusainak és a kantianusoknak felrója egy végérvényesen definiálható filozófia lehetőségét. A történelem a filozófiák szakadatlan, előre nem látható újraeledését mutatja. Nincs kitüntetett filozófia, amelyben tökéletesen és végérvényesen kimondatik az igazság. A filozófiában semmi sem végérvényes, lényege, hogy mindig rákérdez önmaga érvényére. Míg a felvilágosodás és a criticizmus megkísérelték definiálni a filozófiát, *a romantika azt kísérel meg, hogy megmutassa a filozófiákat.*

²⁶ Landshut, 1807, kibővíve: 1825.

²⁷ Hegel: *Előadások a filozófia történetéről*, 102. o.

²⁸ *Lexicon platonium sive vocum platoniarum index*, Bonn, 1834–1839.

²⁹ *Platons Leben und Schriften*, Leipzig, 1816.

³⁰ Landshut 1801, kibővíve 1825.

³¹ München, 1829.

Ast átveszi Schelling *organikus fejlődés és örökké tevékeny természet* gondolatát. A makroorganizmusban az egész élteti a részeket, és viszont. A filozófia élete is organikus, történetét a benne lakozó géniusz lelkesíti át és hozza létre látható, időbeli formáit, melyek csak utáinzatai a valódi filozófiának. Örök idea nélkül nem lenne egység, csak vég nélküli szétszóródás, időbeli manifesztálódás híján viszont csak egyetlen üres, mozdulatlan idea. Egységből ellentétbe lép tehát, majd visszatér az egységbe. A felvilágosodás gondolkodói gyakran racionalizáltak leegyszerűsítő kauzalitás szerint, Ast naturalizálta a filozófiatörténetet. A gondolkodásnak, hogy életről szóljon, életté kell válnia; spekulatív életté. A történelmet is spekulációnak kell áthatnia, hogy valódi életet ábrázoljon. Spekuláció és empiria egyazon életben kell, hogy összekapcsolódjanak, miként az univerzum is az általános és a különös harmonikus egysége. Filozófia nélkül nincs történelem. Nélküle a különös és a véges vak és gondolattalan megragadása, vagy tények véges és időbeli fogalom szerinti összekapcsolása lenne. A történelem akkor tudományos, ha filozófia hatja át, ha egyidejűleg a történelem organikus kifejlődésének azt a törvényét is bemutatja, amely a tényeket létrehozza. A fordítottja is igaz: nem lehet filozófia történelem nélkül. A formailag korrekt gondolat még nem filozófiai gondolat. Egy logikai rendszer éppoly kevésbé. A filozófia időbeli kibomlásában mutatkozik meg, ez az élete.

Összefoglalva: Hegel szerint a filozófia története nem tárgyalható a történetíró ítélete nélkül, mivel a *filozófia történetének történelmi tetteket kell elbeszélnie*. Meg kell ítélnie, mi is a filozófia egy tette, azaz hogy valami filozófiai-e, vagy sem. Hegel szerint „érteni kell hozzá”, ám *nem ért a dologhoz, akinek nincs rendszere*; ezért pártatlan.³² A kör bezárul: *egyetlen rendszer* van. Ráadásul *csak a*

³² Hegel: *Előadások a filozófia történetéről*, 102–103. o.

korok szellemét, elvét érdemes érinteni, s a filozófiákból csak azokat kell megnevezni, amelyeknek elvei lökést jelentettek előre, amelyek bővítették a tudományt. Miből dolgozott volna Hegel, ha az említett szerzők akár csak hasonló elveket vallanak?

Láthattuk, hogy már a *pragmatikus filozófiatörténet* (Brucker), majd a *fejlődésként fölfogott filozófiatörténet* (Tiedemann), a *kritikai filozófiatörténet* (Tennemann) és a *filozófiatörténet romantikus látomása* (Ast) is törekedett olyan másodlagos diskurzusra, amely specifikus módon elsődleges diskurzusok visszhangja. Ez a sajátos műfaj a filozófiatörténet; nem pusztán összefoglalás, nem egyszerű ismétlés vagy parafrázis, hanem új diskurzus, amelyben más természetű korábbi diskurzusok – Hegellel szólva – „megszüntetve megőrződnek”. Hegel és a filozófiatörténeti hagyomány viszonya inkább Omár kalifa és az alexandriai könyvtár legendáját idézi.³³ Hegel előtt, a hegeli rendszer híján még nem volt valódi filozófiatörténet, Hegel után viszont már fölösleges.

³³ A legenda szerint az alexandriai könyvtár 640 és 642 között pusztult el végleg, amikor a kalifa parancsára, azzal az indokkal, hogy „ha a könyvek azt tartalmazzák, mint a Korán, feleslegesek, ha nem, akkor veszélyesek”, égni hagyták a könyveket.

MÉSZÁROS ANDRÁS

Ki lehetett magyar filozófus az 1830-as években?

(Esettanulmány)

Az időszak, amelyikről szólni szeretnék, a magyar filozófia történetének az a szakasza, amikor a nyilvános filozófia már emancipálódik az iskolai filozófiával szemben, és a korábbi Kant-vita után 1838-ban megindul a „hegeli pör” is, amelynek kimondott-kimondatlan tétje az, hogy milyen is legyen az eljövendő önálló magyar filozófia. Ebben a vitában, és a vele lazán, de meghatározó módon összefüggő irodalmi és irodalompolitikai csatározásokban is felüti a fejét egy jelenség – a filozófiát és az irodalmat a politikummal és az ideológiával összekapcsoló, valamint az előbbieket az utóbbiaknak alárendelő igyekezet – amely hosszú időre meghatározza a filozófusok és az irodalmárok megítélését és működését. A következmények közé tartozik az is, hogy a kor hangadó teoretikusainak – a híres-hírhedt triumvirátus tagjai közül főként Bajzának és Toldynak, valamint a velük együttműködő Szontághnak – az értékítéletei rögzültek és hagyományozódtak át az utókorra. Eme petrifikált kánon hatásának egyetlen esetével foglalkozom az alábbi előadásban.

Ez az eset pedig Petőcz Mihály (1779–1842)¹ orvos és filozófus műveinek a recepciója, pontosabban: ennek a recepciónak

¹ Petőcz filozófiai és orvostani valamint nyelvfilozófiai nézeteiről lásd Mészáros András: *A marginalitás szelíd bája*. Pozsony, 1994, 107–130. o.; Petőcz

Epic Marching On
(Hegel and His Sources of the History of Philosophy)

In his *Lectures on the History of Philosophy*, Hegel treats his most important secondary sources – essential historians of philosophy like Sir Thomas Stanley (1625-1678), Johann Jakob Brucker (1696-1770), Dietrich Tiedemann (1748-1803), Johann Gottlieb Buhle (1763-1821), and Wilhelm Gottlieb Tennemann (1761-1819) – in a strikingly derogatory manner. In connection with these authors and the Romantic philosopher and philologist Friedrich Ast (1778-1841), I would like to draw attention to some crucial moments in the history of modern historiography of philosophy, as well as a historiographical background substantially more discerning than that of Hegel.

According to Hegel, the history of philosophy cannot be dealt with without the judgment of the historian. As the history of philosophy must recount historical deeds, the historian has to tell what an act of philosophy is, that is, to tell whether something is philosophical or not. In other words, they have to be competent. It is only those who are not who can be impartial. Those without a system cannot be competent, and, obviously, his one is the ultimate. Full circle. Moreover, as Hegel puts it, it is only the spirit or the principle of the times which are to be mentioned, and of philosophies only those through which science has made an advance. But imagine, should any of the mentioned authors have followed these principles to the least extent, what sources would have remained for Hegel?